

HOGYAN LETT BUDAPEST FŐVÁROS A TÖRÖK URALOM UTÁN?

In memoriam ...

Ez egyáltalán nem magától értetődő kérdés, mert Párizst a Bourbonok tették nagyvárosná, Bécsset a Habsburgok, és Róma, Torino vagy Berlin is a fejedelmi abszolútizmus terméke. Magyarország esetében viszont a fejedelmi abszolútizmus Bécshez húzott, és Magyarországot – legalábbis II. József idején – inkább elnyomta, mint segítette. Lényegében Budapest az a főváros Európában, amelyet nem a fejedelmi abszolútizmus, nem az uralkodói hatalom teremtett meg és segített, hanem éppen annak ellenében jött létre, és szerezte vissza fővárosi jogát. Ez nagyon fontos, mert épp ez az oppozíció adta meg Budapest vitalitásának egyik forrását. Ezt örökölte a város saját polgárságától a XIV–XV. századtól kezdve, és vitte tovább a XVIII. és XIX. századba. Sőt minden további kormánynak is számolnia kell azzal, hogy Budapest maga az oppozíció.

Másodszor: ennek a városnak hihetetlen a vitalitása. Ott van például Prága. Fennállása óta egyetlenegyszer sem rombolták le totálisan. Hogy ez hogyan történhetett meg egy közép-európai várossal? Hát úgy, hogy iszonyatos szerencséje volt. Budát és Pestet viszont a tatárok, a törökök meg a keresztény felszabadító hadak – mert a felszabadítók mindig lerombolják Budapestet, mi így szoktunk felszabadulni – rombolták le, aztán jött a második világháború, majd 1956. Közép-európai várost soha ennyiszor nem tettek tönkre, de mindannyiszor talpra állt. És a harmadik vonása, melynek révén mindig talpra tud állni, sőt sokszor utol is éri Bécsset, az életképessége, a hihetetlen találékonysága. Sokkal több itt az invenció, mint bármely más városban.

Ennek biztosan nagyon sok oka van. Én csak egyetlenegy mondanék, hogy ez a város szociálisan és etnikailag is szerencsés kombináció. Szociálisan azért, mert ezt a várost a magyar önállóság jelképének tartják: Buda és Pest nemzeti szimbólum, ezért a nemesség szereti ezt a várost. Az arisztokrácia beköltözése megindul a XVIII. század második felétől, itt vannak a nyitott szívű, nyitott szemű Zichyek, Orczyak, Károlyiak, akik sok mindent alapítanak a városban és a város környékén. Itt van tehát egy liberális, haladó, európai szellemű nemesség. Másodszor itt van a vállalkozó polgárság, amely kezdetben szász németekből, külső németekből kerül ki, aztán jönnek a görögök, a szerb kereskedők, majd a zsidó polgárság. Őket ugyan sokáig nem engedték be, de azért valahogy beszivárogtak: részben Újpestre települtek, de Óbudán is óriási zsidó település volt. Tehát tulajdonképpen azt játsszák, hogy Budapest külterületéről jönnek be. És a vállalkozó polgárságnak nálunk az a nagy előnye, hogy nem mindig tud beolvadni a nemességbe, mint ahogy számos más országban a XVI–XVII. században beolvadt. Jórészt megmarad vállalkozó polgárnak. Így alakul ki tehát a szociális összetétel. A nemzetiségi összetételben pedig legalábbis három elemnek van szerepe. A német polgárnak, kereskedőnek, iparosnak, a politikailag kitűnő és Béccsel szemben helytállni tudó nemességnek és az üzlethez értő zsidóságnak olyan kombinációja jött itt létre, amelyet semelyik közép-európai város nem produkált. Ezt az együttest aztán szétlőtte az I. világháború és Közép-Európa fölbomlása, de ez már más kérdés.

Végül az utolsó megjegyzésem: miért volt jó ez a kombináció? Nos, Budapest egyesítése előtt és után is az a kérdés merült fel, hogy milyen szellemben építsék tovább a várost. Mi legyen a példakép? Három álláspont alakult ki. Az egyiket Andrássy Gyula, valamint Podmaniczky Frigyes és köre képviselte: szerintük Párizst kell mintaképpül választani, Haussmann Párizsát, tehát nagy bul-

L.8. Irinyi Sándor: Eötvös tér (Ferenc József-, ma Belgrád rakpart), 1884

várokat, körutakat, széles utcákat kell építeni, a Király utcát meg kell szüntetni, és egy nagy sugárutat kiépíteni a Ligetig stb. Ezt kétfelől opponálták. A városi kereskedőpolgárság rakpartot akart és raktárakat. Jó, jó, mondták, kell egy ilyen hosszú út is, de inkább a kereskedelmet építsük ki. Győr és Komárom volt a nagy vetélytárs az 1830-as, 40-es években, és ők úgy gondolták, hogy Budapestnek kell lennie a vasúti központnak, a raktárközpontnak, a kereskedelmi központnak. Harmadik véleményként pedig ott volt az a fajta magyar függetlenségi nemesi-dzsenti oppozíció, amelyik azt mondta, ugyan, minek nekünk promenád: sem az Andrassy-tervet, sem a polgárság tervét nem akarták elfogadni.

Nagy összecsapásra került tehát sor, amelyből szerencsére Andrassyék kerültek ki győztesen, már csak azért is, mert a legvagyonosabb polgárság – nem is a legvagyonosabb, hanem a legokosabb –, Wahrmann Mórék végül is melléjük álltak, és megszavazták az Andrassy út tervét – ez az 1870. évi X. törvénycikk –, megszavazták a körútépítés tervét, és pénzt is adtak hozzá. Ennek fejében persze kaptak telket is, építési koncessziókat is, tehát egy olyan kiegyezés jött létre, melyről történetírásunk sohasem ír. Ír a 67-es kiegyezésről meg a 68-as kiegyezésről, de arról a kiegyezésről, amely Budapest kiépítésével kapcsolatban a főnemesség, a politikai vezetés és a gazdasági erőcsoportok közt jött létre, hallgat. Pedig ez a kiegyezés is létrejött, ezért van ma nekünk Andrassy utunk, körutunk meg egy elég szép városunk, melynek a kereskedelme és az ipara is kitűnő.

Budapesti Negyed. Budapest, 1996

HANÁK PÉTER

BUDAPEST, A MODERN MAGYARORSZÁG FŐVÁROSA

A honfoglaló magyarok fejedelmi törzse Buda és Pest környékén szállt meg, részben a Csepel-szigeten, részben Óbudán. Itt, az óbudai révnél foglalta el a fejedelmi székhelyet Kurszán kündü, majd Árpád fejedelem is. Később a székhely ugyan változott, de a XIV. századra eldőlt, hogy Buda-Pest lesz a végleges főváros. Óbudán, a Gellért hegy környékén és vele szemben, a pesti parton alakultak ki a város települési központjai. Hadd említsem meg itt röviden a budapesti városfejlődés három lényeges mozzanatát.

Először: érdemes hangsúlyozni, hogy Buda és Pest kezdettől fogva egy várost alkotott. A jobb parti részt akkortájt nem Budának nevezték, hanem ugyancsak Pestnek, olykor *Kétpestnek*, ami kemencét jelentett (feltehetően mészségető kemencét). A német túlsúly korában Buda német neve *Ofen* lett, de sokáig fennmaradt az azonos jelentésű Pest elnevezése is.

Másodszor: nagyon is jellemző, hogy a város lakossága kezdettől fogva többetnikumú volt: főleg németekből, szlávokból, magyarokból állt, ám hamarosan megjelentek benne mohamedán és zsidó kereskedők is.

Harmadszor: feltehetjük a kérdést, természeti adottságai vagy társadalmi-politikai kvalitásai alapozták-e meg Budapest centrális helyét és szerepét. Tény, hogy a város a Kárpát-medence nagy síkföldjeinek és hegyvidékeinek különösen alkalmas pontján, a vízi és hegyi utak találkozásánál fekszik. Voltaképpen három földrajzi régió és három kultúra keresztezi egymást a Dunát kétfelől átkaroló városban. Lakossága az ókortól kezdve felismerte és kihasználta ezt az összekapcsoló természeti fekvést. Centrális kereskedelmi jelentősége megelőzte várossá nyilvánítását.

A fejlődés ezután olyan sikeres volt, hogy Nagy Lajos a XIV. század közepén Budára tette át a királyi székhelyet, s egy évszázad múlva Mátyás király ezeken az alapokon építette ki európai rangú fővárosát. Az akkoriban mintegy 30 ezer lakosú magyar főváros a reneszánsz és a humanizmus kelet-közép-európai virágoskertje volt.

Vessünk egy pillantást a Kárpát-medence térképére. Budapest a közepe táján található, nem pontosan a geometriai, hanem a földrajzi közepe táján, ott, ahol a középhegység a síkfölddel találkozik. Látható továbbá, hogy a térség két alföldjét a Pilis és a Börzsöny–Cserhát hegység közötti keskeny völgyvonulat és a dunai vízi út köti össze. Ez a keskeny út Budapestnél egyszerre szélesre tárulkozik a Dunántúl és a Nagyalföld felé. A város első lakói a Szentendrei- és a Csepel-sziget közti szakaszon oda települtek, ahol a Duna a legkeskenyebb, ahol a legkönnyebb az átkelés: Óbudánál és a Gellért-hegy környékén. Vonzotta őket a sok meleg víző forrás – innen az első név: *Ak-inko* (meleg forrás, később *Aquincum*) –, és vonzották Buda erdei, szőlői, Pest termékeny síkföldje, régtől kitaposott kereskedelmi útjai. A kétparti elhelyezkedés nemcsak gazdasági előnyöket nyújtott, hanem védelmet is, és jó keretet révészeknek, hajósoknak, halászoknak. Nem csoda, hogy Budapest már a középkorban a magyar királyság egyik székhelye, majd fővárosa lett.

Ez a földrajzi fekvés bizonyára nagy szerepet játszott abban, hogy a XVIII. század ne csak a